

Scheiber Sándor / „TANÍTÓMESTEREK A HAGYOMÁNY LÁNCSOLATÁVAL”

[1]

EMLÉKBESZÉD BACHER VILMOS SÍRJÁNÁL

1950. január 17-én, a Kerepesi úti temetőben,
a Bacher-centenáriumon

Emlékező Testvéreim!

Az a tudós, akinek sírjánál – születése századik fordulóján – összegyűltünk, a hagyomány láncolatával tanítómestere Magyarországon mindazoknak, akik ma a zsidó tudomány művelését és továbbadását életük feladatának tartják.

Bacher Vilmos munkásságát az egyetemes zsidó tudomány őrzi és örökíti tovább. Bennünket büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy Bacher itt élt, itt dolgozott, s a mi Rabbiképzőnké volt.

בכה על שני מקדשים שעתידין להיות בחלקו
של בנימין ועתידין ליחרב
(Meg. 16B)

Meghatott emlékezésünk két szentély felé száll, amely Benjámin Zeév Bacher részéről jutott, s amely korai távozását siratja: a tudomány és a tanház.

I

Első szentélye a tudomány volt. „*L'acqua che io perende giammai non sie corse*” – „Sohase hajóztak a vizen, melyet érinté” – mondhatta ő is Dantéval. Olyan területeket fedezett fel a zsidó tudomány számára, amelyeket addig nem kutattak. Élete főműve feltárta az aggáda mestereinek életét és magyarázó módszerét. Megvilágította a régi zsidó nyelvészek és exegeták munkáinak eredményeit. Felfedezte a perzsa-zsidó irodalmat. Kiadott fontos kéziratos szótárakat és kommentárokat. Egy fél-századon keresztül hallatta szavát a zsidó tudomány minden lényeges kérdésében; nem volt vállalkozás, gyűjtemény, folyóirat, amely ne kérte volna közreműködését és dolgozatait. Bacher Vilmossal és tanártársaival kapcsolódott be első ízben a magyarországi zsidó tudomány az egyetemes zsidó kutatómunkába.

Az elismerés és dicsőség nem kápráztatta el. A sírkövén is olvasható kedves zsoltárával szerényen azt vallotta:

ולא חלכתי בגדלות ובנפלאות ממני
(Zsolt. CXXXI. 1)

„Nem jártam oly dolgokban, amelyek nekem nagyok és nehezek. A céloknál, melyeket kitűztem magamnak, a munkában, melyet elvállaltam, nem

léptem túl az egyéni tulajdonságaim és képességeim által megjelölt határokat.”

Akkor fogjuk leróni kötelességünket hagyatéka iránt, ha dolgozatait összegyűjtjük, és széles rétegek közkincsévé tesszük.

II

A tanház volt második szentélye.

Egyre gyérül a tanítványoknak sora, akik még hallhatták szavát a katedráról, akiket nagy egyéniségének varázsa irányított. Lelkiismeretesség, komolyság és alázat jellemezte tanítói munkásságát. Hallgatói az ő előadásai alatt „beletekinthettek az alkotó tudomány kohójába”, s megérezhették, hogy tanítása az igazságkeresést vallásos kötelességgé avatta. Azok a rabbik és azok a tudósok, akik Intézetünkéből kikerülve értéket jelentettek hitéletben és tudományban, Magyarországon és külföldön, Bacher tanítványainak mondták magukat: az ő módszerét élték és éltették tovább. „Áldom a Gondviselést, hogy (...) oly hivatást juttatott osztályrészemül – hangoztatta jubileumán –, melynek gyakorlásában tudományunk művelése, tanítása és terjesztése lett egyedüli feladatommá.”

בכל התורה כולה בנימין חסר וכאן מלא

Tudomány és emberség, elmélet és gyakorlat, kutatás és tanítás tökéletes harmóniában olvadt egybe Bacher Vilmosnál. Emléke világítson körünkben töretlen fényel.

Szellem kötelez bennünket arra, hogy megmaradjunk őrhelyeinken: templomainkban, iskoláinkban, könyvtárainkban, íróasztalainknál mindaddig, míg azt a körülmények engedik.

לבנימין אמר ידיד ה' "ישכן לבמה
(Deut. xxxiii. 12)

Sírját lengje körül az utókor hálás kegyelete.
Ámen.

[2]

GOLDZIHHER IGNÁC EMLÉKE

Elnöki megnyitó

az Országos Rabbiképző Intézet Goldziher-emlékünnepevényén

1951. február 3-án

Abból az ünneplésből, amely Goldziher Ignác emlékét világszerte körülvette születésének száza-

dik évfordulóján, Intézetünknek is ki kell vennie részét. Mert Goldziher nemcsak az iszlám kutatója volt, hanem hivatásának tartotta a zsidó–muszlim kapcsolatok tisztázását is. Ennek a feladatvállalásnak számos nagy értékű szövegkiadványt és tanulmányt köszönhetünk.

Intézetünkben Kaufmann Dávid után – 1900-tól haláláig – betölti a zsidó vallásfilozófia tanszékét, tanítványokat nevelve a zsidó tudomány művelésére is. A doktori disszertációk egész sora mutatja Goldziher hatását tárgyválasztásában. A karaita Júsúf al-Bászír kódexe, amelyet teljes szövegében most készíti sajtó alá volt hallgatónk, Vajda professzor Párizsban, egyes fejezeteiben Goldziher buzdítására látott napvilágot. A Kaufmann-gyűjtemény arab-zsidó geníza-töredékeiből, amelyek a közeli jövőben szisztematikus feldolgozásban kerülnek nyilvánosságra, először Goldziher tanácsára jelentek meg egyes darabok.

A monda szerint régi, nagy mesterek vérüket keverték az építőanyagba, amellyel műveiket megalkották. Ott van Goldziher egész élete, vére, lelke alkotásaiban, amelyek szerves elemei, állandóan számon tartott darabjai az orientalisztikának. Ennek vázolására kérem fel Somogyi József professzort, Goldziher utolsó, hűséges tanítványát, irányának legegyszerűsebb folytatóját Magyarországon, aki Mestere iránti tartozását leróta azzal is, hogy a nemrégiben kiadott Goldziher-Emlékkönyv egyik szerkesztője volt.

Ezzel megnyitom mai emlékünnepegyűnköt.

[3]

TÖKÉLETESSÉG.
BÚCSÚSZAVAK LÖW IMMÁNUEL KOPORSÓJÁNÁL
Elmondotta a Farkasréti Temetőben, 1944. július 21-én

שר וגדול נפל היום הזה בישראל
(II. Sám. III. 38)

Egy ragyogó kor utolsó képviselője, nagy ősök nagy utóda, a zsidó tudomány egyik óriása, Löw Immánuel, אאדונינו מורינו ורבנו אברהם היים befejezte pályáját.

Érzem a történelmi levegő érintését a sírnál, amely ennek a korszakos fordulókát megélt, hatalmas ívelést elért pályának utolsó állomása.

ואברהם זקן בא בימים וה' ברך את אברהם בכל
(Gen. xxiv. 1)

Ábrahám hajlott korba jutott, és az örökkévaló megáldotta őt mindennel.

A „minden” szó értelmét régi írásmagyarázóink különböző utakon keresik.

I

ה'א המודעי אומר איצטגנינות היתה בלבו של אברהם
אבינו שכל מלכי מזרח ומערב משכימין לפתחו
(B. bátra 16B)

Az első vélekedés szerint Ábrahámot Isten természettudományi ismerettel¹ áldotta meg, fejedelmek keresték fel Keletről és Nyugatról. Löw Immánuel a zsidó növény-, állat- és ásványvilágnak legkiválóbb kutatója volt a föld kerekességén. Ezt az eddig járatlan területet felfedezte, titkait a keleti nyelvészet segítségével megfejtette az emberi művelődéstörténet számára. Egy vidéki rabbi, akit a keleti nyelvészet legelső tekintélyének tiszteltek a külföldön, s akinek véleményét lesték e tudomány fejedelmei az öt világrészből. Neve eljutott az emberiség minden kultúrközösségébe, fényt árasztva hazájára, amelyet csábító szóra sem tudott elhagyni soha.

II

רבי שמעון בן יוחי אומר אבן טובה היתה תלויה בצוארו
של אברהם אבינו שכל חולה הרואה אותו מיד מתרפא
(Uo.²)

A második írásfejtő vélekedéssel Ábrahámnak drágakő volt a nyakában, amely a sínylődőknek gyógyulást hozott. Löw Immánuel szavai, egyházi beszédei hét évtizeden keresztül formáltak, gyógyították, emelték, irányították híveit és az ország zsidóságát a maga tervezte gyönyörű szegedi zsinagóga szószékéről. A régi zsidó *derásá*-t a legszebb magyarsággal éltette tovább. Beszédeinek tartalma külön fejezet lesz a zsidó teológiának, nyelve a magyar prózának történetében.

ובשעה שנפטר אברהם אבינו מן העולם תלאה הקדוש
ברוך הוא בגלגל חמה

A drágakövet Isten – Ábrahám halála után – a napba helyezte át. Löw Immánuel beszédeinek értékei is tovább fognak ragyogni töretlen fényükkel.

III

ת"ר (אברהם) המעימו הקב"ה בעולם הזה מעין העולם
הבא

(Uo. 16B–17A)

A harmadik vélekedés szerint Isten azzal tette tökéletessé Ábrahám pályáját, hogy megízleltette vele már életében a halhatatlanságot. A halhatatlanság útja és az örökkévalóságé szenvedéseken és fájdalomokon visz keresztül. Az örök boldogságért keserűséggel kell fizetni idelent. Löw Immánuel

kilencven évével, elhomályosult szemmel a halhatatlanság kapujában megfizette a belépés árát. Pestre érkeztek az volt első szava: „Ein tragisches Ende für Löw.”

וה' ברך את אברהם בכל

„A tökéletesség emlék és remény. Emléke annak, hogy egyszer Istennél voltunk, és reménye annak, hogy egyszer ismét hozzá jutunk.”³

אתהלך לפני ה' בארצות החיים

(Zsolt. cxvi. 9)

Löw Immánuel tökéletes pályája Istenhez ért.

*

A Te szavaiddal köszönünk el Tőled.

Elköltözött főpapunk! Vedd tőlünk immár a földnek végső búcsúját. Búcsúzik Tőled feleséged, hatvankét esztendő hűséges osztályosa; éretted rajongó gyermekeid: Eszti és Sándor, Lipót és Vera; szerető unokáid: Terike és Gábor, a távolban élő Anti és Klárija, Karcsi és Dicitje; egyetlen dédunokád: Zsuzsika. Búcsúzik a tizenhárom testvér két utolsója: Mózsi és a távol levő Janka. Búcsúznak a nagy gyászban osztályos véreid: Máli és Róza, és a családdal együtt érző hűséges Cilike.

Búcsúzik Tőled az elárvult templom, a Löwök százéves hitközsége, az elhurcolt hívők serege s a Hozzád hűtlenné lett városod.

Várnak Rád odatúl nagy mestereid, tudós barátaid és gyermekeid: a Te édes Terkád⁴ és Gotikád.

Ámen.

¹ B. Epstein, Tóra Temima. I. Wilna, 1902. 217. ענין האצטוננינות הוא החכמה והידיעה ומשמר הכוכבים

² Vö. Löw Immánuel, Mahler-Emlékkönyv. Budapest, 1937. 465.

³ Földi Mihály, Csillagok felé. 676.

⁴ Löw Immánuel, Kétszáz beszéd. II. Szeged, 1939. 159.

[4]

ÁBRAHÁM LÁTOMÁSA

Elmondottam Szegeden, 1947. április 23-án,

Löw Immánuel exhumálásakor

Megbélyegzetten, vakon, vánszorogva indult el kék köpenyében, egyetlen poggyászával, pokróccal a karján hűtlen városából Szeged legnagyobb fia, a hozzá haláláig hű Löw Immánuel, s most visszatér fehérben, szemében az örök világossággal, a tudományos világ kegyeletes hódolatától kísérvé. Hazatért a Löwök százéves lakóhelyére, hét évtizedes papi és tudós működése színhelyére, a hírneves apa mellé. Aminthogy életében is „idegenbe hívó szóval szemben... itt tartották a vállalt tudós munkásság földadatai. És idefűzte a gyermeki kegyelet, a megdicsőült apának neve.”¹

Hazatért a nagy vándor, s mi a vándornép első hőiséhez, névadó őséhez, Ábrahámhoz fűződő hagyománnyal szeretnénk koporsójánál magunkba rögzíteni utoljára alakjának körvonalait:

הראה המקום לאברהם אבינו גיהנם ומתן תורה וקריעת ים סוף

„Az Isten megmutatta Ábrahám ősatyánknak a poklot, a Tóraadást és a Vörös-tenger kettéválását.”²

I

Ábrahám látta a Tóra-adást. Löw Immánuel részül jutott a Tóra-adás, a Tan kinyilatkoztatása. A zsidó tudomány évezredekig néma, megfjetetlen diszciplinájának titkai nyilatkoztak meg előtte: a zsidó növény-, állat- és ásványvilág nevei, háttere és művelődéstörténeti kapcsolatai. Kutató munkája nyomán lekopott a régi anyagról a rozsdá, és töretlen fénnel csillantak elő a keresett kincsek. Megszólaltak a szavak, megvilágosodtak a fogalmak, új értelmet kaptak a homályos összefüggések. Életműve örök, mint maga a Szentírás, a Talmud és a zsidó irodalom, amelynek reáliái magyarázatára vállalkozott. Aki ezekkel foglalkozni akar, annak – a szentföldi botanikus megállapításával³ – a távoli gálut csodálatos tudósának csodálatos művéhez kell folyamodnia.

Az utolsó polihisztor volt, aki átbúvárolta a zsidó irodalmat a Bibliától Bialikig. Könyvei és tanulmányai szinte tárháza az ismereteknek: irodalomnak és nyelvészetnek, Szentírás-magyarázatnak és vallástörténetnek, néprajznak és művésztörténetnek, históriának és archeológiának. Gigászi munkája az egyetemes művelődéstörténet ismeretlen fejezettel gyarapította. A kinyilatkoztatott erkölcsi törvények előtt kell vállalniok a felelősséget azoknak, akiket a *Fauna* és a *Mineralien der Juden* több évtizedes gyűjtésének és az utóbbi mű kéziratának pusztulása terhel.

II

קריעת ים סוף Ábrahám látta a Vörös-tenger kettéválását. Azt tartja a hagyomány:

קשין מוונותיו של אדם כקריעת ים סוף
(Pesz. 118A)

„Az ember kenyérének megszerzése, élete pályája olyan nehéz, mint a Vörös-tenger kettéválása.”

Löw maga panaszolja, hogy tudományos munkáit fáradságos hivatali elfoglaltságából szakította ki.⁴ A Horthy-rendszer miatt elszenvedett tizenhárom hónapos vizsgálati fogságának kellett közbejőnnie, hogy a hetvenedik évéhez közeledő kutató megírhasa élete főművét. Mert a világszerte becsült tudós minden tudományos tevékenységé-

nél előbbrevalónak tartotta hitközsége feladatait. A hittanítás segédeszközéül tankönyvet ír és fordít; hívei részére imádságoskönyvet szerkeszt. Felkutatja a hitközség és a Chevra múltját. Hittant tanít, és igazgatja a zsidó elemi iskolát. Elgondolásai alapján és fáradhatatlan utánjárásával épül fel a szegedi zsinagóga, „a föld kerekességén szétszórt Izraelnek legragyogóbb eme szentélye”.⁵ Szószékéről minden pályatársánál sűrűbben, páratlan művészettel, társtalan stílusban szól híveihez.

וְכָל הָעַם רֵאִים אֶת הַקֹּלֶת
(Ex. xx. 18)

Gyülekezete az ő beszédeiben megjelenítve látta az össz-zsidóság és a magyarság minden jelentősebb eseményét és ünnepét. Beszédei a régi zsidó *derása* utolsó hajtásai voltak a zsidó homiletika történetében.

A magyar zsidóság szörnyű tragédiájáért minduntalan bűnbakot kereső, beteg zsidó lélek sokszor és szívesen mutat papjai felé. Löw Immánuel szent hamvait még gondolatban se illesse vád, hogy nem járta a gyakorlati pásztorkodás útjait. Löw kora nem ebben látta a pap feladatkörét, különösen nem egy oly nagy gyülekezetben, mint az Övé. A modern papi ideál változott, kötelességeit ne kérjék hát számon a nyolcadik és kilencedik évtizedét taposó aggastyántól! Löw többet dolgozott a földkerekség minden más papjánál: két ember munkáját végezte el, egy *egész* papét és egy *egész* tudósét. És ez a többletmunka szerzett a szegedi zsidó gyülekezetnek világhírt – mert tudományos munkássága révén Szeged az egyetemes tudomány és a zsidó kultúra egyik centruma lett –, s ebben a világhírben osztozott Szegeddel együtt az egész magyar zsidóság is. A szegedi zsidó hitközség örök büszkesége, hogy Löw Immánuel itt működött, örök díszje lesz, hogy hamvai ezentúl itt nyugszanak.

III

גִּידְהֶם אַבְרָהָם וְגַם לָטָא אֶת הַפֶּקֶדֶן עָלָיו וְגַם לָטָא אֶת הַפֶּקֶדֶן עָלָיו וְגַם לָטָא אֶת הַפֶּקֶדֶן עָלָיו
Ábrahám végül látta a poklot is. Nem lett volna teljes az ábrahámi sors beteljesedése, ha Löw Immánuel kilencven évével nem látta volna meg itt a földön az emberi gonoszság előidézte poklot: a gettót, az éhezést, a téglagyárat, a vagont, az Aréna úti gyűjtőtábor. Ott láttam viszont évek után, amidőn beemelték az ideiglenes zsidókórház mentőautójába. „*Sic transit gloria mundi*” – idézte valaki mellettem.

וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתָרַדְמָה נַפְלָה עַל אַבְרָהָם
(Gen. xv. 12)

Az élet alkonyán összetört roncsot láttam, akire időnként a feledés jótékony szunnyadása borult. Irodáját látta maga előtt és könyvtárát. S folytatva az ábrahámi látomást:

הִרְאֵהוּ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְסֹדֵר קַרְבָּנֹתָיו

Látta templomát és az וַתִּתְנֶה תוֹקֵי imáját mormolta. Látta lelki szemeivel a zsidó tragédia rettenetes áldozatainak hosszú sorát, köztük a halál felé menetelő mártír híveit.

הוּא אֲרִיאֵל אֲרִיאֵל
(Jes. xxix. 1)

Jaj, hogy közöttük kellett lennie Isten oroszlánjának, Löw Immánuelnek is, hogy életszemlélete és népe romjain, hontalanul kellett sírba térnie.

Az aggáda szerint a gyermekét feláldozni készülő Ábrahám kérésére az angyalok három könnycseppet hullattak⁶:

נִשְׂרוּ שְׁלֹשׁ דְּמְעוֹת מִמְּלֹאכֵי הַשָּׁמַיִם

és ezek a könnyek szétolvastották a kést, és megmenekült az áldozat.

Talán a Löw Immánuel tudományos munkásságát, papi működését és életének e tragikus végét gyászoló három égi könny szerzett könnyörületet a szegedi gyülekezetnek – Löw gyülekezetének –, hogy fele visszatért a halál tornácából.

Az égi részvét könnyei közé hadd vegyüljenek a földi részvét könnyei: az Országos Rabbiképző Intézeté és az Izr. Magyar Irodalmi Társulaté, amelyek büszkén jegyzik fel évlapjaikra Löw Immánuel nevét.

וַיְהִי בְרִכְיָהּ
(Gen. xii. 2)

S amint életéből, úgy fakadjon emlékéből is megmaradt zsidóságunkra és kultúrájára ábrahámi áldás.

Ámen.

- ¹ Löw Immánuel. Kétszáz beszéd. I. Szeged, 1939. 212.
- ² Mechilta d' Rabbi Ismael. Ed. Horowitz-Rabin. Fr. a. M., 1931. 236. Párhuzamai: Ber. R. Ed. Theodor-Albeck. 443; Ginzberg: Legends of the Jews. V. 228–229, 112. j.
- ³ E. Hareubeni, Hatteva Vehaaretz. II. 1934. 493.
- ⁴ Die Flora der Juden. II. Wien und Leipzig, 1924. X.
- ⁵ Löw Immánuel, Kétszáz beszéd. I. 24.
- ⁶ Ber. R. LVI. 7. Ed. Theodor-Albeck. 603, jegyzet; Löw, Tränen. Chajes-Gedenkbuch. Wien. 1933. 105.

[5]

EMLÉKBESZÉD LÖW IMMÁNUEL FELETT
Szegeden, 1969. június 29-én

Még áll az öregtemplom, ahol a húszéves Löw Immánuel rabbijelölt 1874 sátoros ünnepén elmondotta első beszédét. Grandezzával fordult a gyülekezet jelenlevő rabbija felé: „Te, édes atyám, bevezetéd a magyar szót a zsinagógába.” Egy évre rá – sátoros ünnepen – ugyanazon a helyen tett fogadalmat atyja koporsója előtt: „Nem dicsérlek, nem magasztallak; de megfogadom, hogy ha a Mindenható erőt ad és képességet, irodalmi emlékbem fogom elmondani, miért lelkesültél, mit tettél, miért küzdöttél.”

Aki ezeket mondotta, s később inaradéktalanul be is váltotta, már kiforrott tudós volt. Még ez évben az ő jegyzetei alapján jelennek meg a berlini Hochschule volt tanárának, Geiger Ábrahámnak hátrahagyott iratai. A zsidó tudomány megalapítója, a világtól elzárkózó, nyolcvanéves – akkor aggastyánnak számító – Zunz kivételt tesz vele, és fogadja. Alexander Kohut szinte alázatosan kéri segítségét Áruch-kiadásánál, levelében a nagy apa nagy fiáról jövendőlvé.

Kézenfekvő volt, hogy diplomával a kezében atyja örökébe lép. A zsidó tudománynak még nem volt sehol egyetemi tanszéke. Zsidó tudós vagy rabbiképzőbe, vagy rabbiállásba került. Löw Immánuel kétségkívül kaphatott volna tanárságot az 1877-ben megnyílt pesti Rabbiképzőn, hiszen Édesapjának felkínálták az igazgatóságot, és vele dolgoztatták ki az intézet tervezetét.

Szülőhelyének hagyományai azonban jobban vonzzák. Ez idő tájt más hitközségekben is működtek világhírű tudósok: Gudemann Bécsben, Simonsen Koppenhágában, Zadok Kahn és Israel Levi Párizsban, Kohn Sámuel Budapesten. Ám ilyen egyetemes jelentőségű egy sem volt, mint ő. Blau „a földkerekség legtudósabb rabbi”-jának mondotta.

Amikor meg külföldi tanszékekre csábítják – mint a boroszlói Szemináriumba vagy a Héber Egyetemre –, már nem tudja elhagyni mintaszerűen megszervezett hitközségét. Rabbisága hatvanadik évfordulóján megvallja: „És idegenbe hívó szóval szemben e szószerűhez kötötte korán kelt bizalmatokért a szív hálája; . . . itt marasztalta a szülőföld szeretete és anyanyelvünk varázsa; a néplélek nyelvtermő, áldott anyaméhe; itt tartották a vállalt tudós munkásság föladatai. És idefűzte a gyermeki kegyelet, a megdicsőült apának neve . . .”

I

Pedig a rabbiskodás, ahogyan azt Ő képzelte el, napjának nagyrésztét lefoglalta. Pásztorizáció és prédikálás, az istentisztelet szervezése és iskolaigazgatás. Járja a rabbisági kerületet. Maga készíti a temetői sírverseket. Hittankönyveket ír és fordít; imádságoskönyvet és német olvasókönyvet szerkeszt. Még irodalmi munkásságában is elébbvalónak tartja gyülekezete igényeit. Megírja a hitközség, a Chevra és az iskola történetét s ezzel megalakítja – úgy mellékesen – egyik legjobb történeti monográfiánkat.

Picasso szerint nem lehet az életet egy stílusban végigfesteni. Ezt ki lehet egészíteni azzal, amit Jókai mond Kisfaludy Károlyról: Amikor festett, megpihent az írástól; amikor írt, megpihent a festéstől. Mindig pihent.

Olyan színes egyéniség, mint amilyen Löw volt, nem férhetett bele a száraz filológiába.

Költő volt, aki beszédeiben fejezte ki érzelmeit és gondolatait. Himnusz és óda, dithyrambus és rapszódia, elégia és bölcselő ének, szatíra és idill – mind megtalálhatók nála. Önálló kötetekbe foglalt prédikációi 2140 lapot tesznek ki, alig kevesebbet, mint tudományos életműve. Megérte-e az időt, fáradságot és áldozatot? Azt hiszem, nélkülük nem ismernők Löw zsidóságszemléletét.

Jacob Mann – a középkori zsidóság egyik legnagyobb történésze – rosszállólag mesélte valakinek, hogy a bibliográfus Alexander Marx regényeket is olvas. Schechter szépirodalmat kér leveleiben barátaitól. Mindkettő stílusán azért érezhető, hogy nem eredménytelenül. Áll ez Löwre is.

Művész volt, akinek – mint Bernáth Aurél mondta Fluchter Lajosról – mások képezték kezeit. Megálmodta és megtervezte zsinagógáját; színeit, szövegeit és szimbolikáját; előrajzolta ablakait. Összegyűjtötte és megállapította zenei rendjét; istentisztelete kialakításával a numinózushoz közelítette hallgatóságát. Az ő hagyományait őrző jómkippuri istentiszteleten úgy éreztem, ilyen lehetett az *ávaudó* a jeruzsálemi Szentélyben, amelynek emlékét a Ben Szíra könyve máig őrzi.

II

Elsősorban és hajlama szerint természetesen tudós volt. „A jelenben kell működnöd, s a múltat, a múltnak szellemi hagyatékát kutatnod . . . Élni a múltban és megfigyelni a jelent, megfigyelni a múltat és élni a jelenben” – jelezte már beköszöntő beszédében.

Egy méltatója azt írta 80. születésnapján: „Der grösste Sprachforscher unserer Tage.”

Hallatlan nyelvi tudását és erudícióját előbb recenziókban és mások műveinek glosszáiban szórta el: Krausz Sámuelnek a zsidó irodalom görög–latin kölcsönszavait összegyűjtő szótárában és talmudi régiségtanában; Gesenius Biblia-szótárában; Dalman héber–aram szótárában; Brockelmann, Payne Smith és Duval szótáraiban.

Számos nyelvészeti jegyzete és lexikális adaléka után, végre saját elgondolásának megvalósításába fog.

Fleischer, a lipcsei egyetem orientalista – Levy talmudi szótárának kiegészítője – adta Löwnek azt a feladatot, hogy tisztázza a zsidó irodalom reáliákra vonatkozó szókincsét.

Az ókori zsidóság az akkori világ számos népével került kapcsolatba. Perzsia, Szíria, Mezopotámia, Arábia, Egyiptom, a görög városok és más európai népek botanikai szóanyagának ismerete nélkül a Biblia és Talmud flórája nem fejthető meg. Az uppsalai Olaf Celsius kétkötetes *Hierobotanicon*-ja 1745/47-ben birkózik vele először. Magyarországon Haynald kalocsai érsek egy részletkérdéssel foglalkozik, a szentírás mézgakkkal és gyanták-

kal. Az idős főpap áldozatos barátsággal támogatja a fiatal zsidó kartársat, aki majd ennek szenteli életét, kereken hetven esztendő.

Doktori disszertációja – az *Aramäische Pflanzennamen* –, amely tanára szerint a legtudósabb doktori értekezés volt, 1200 arameus növénynevet vizsgál. Ezt azonban csak filológiai alapvetésnek szánja, amelyet követ a négykötetes *Flora der Juden*.

A fehérterror vizsgálati fogsága és háziőrizete – a hivatali teendőiből kikapcsoló tizenhárom hónap – tette lehetővé, hogy jegyzetei megfogalmazásába kezdjen.

A mű az emberi kultúra egy fontos fejezete. Linné rendszerében s a teljes héber irodalom alapján bemutatja a zsidóság ismerte növényvilágot. Feltűnteti minden egyes növény szerepét a zsidó rítusban, haláchában, aggáában, művészetben, költészetben, orvostudományban, konyhában, családnevekben; a zsidóság szerepét természetükben és terjesztésükben. A szőlővel és borral 139 lapon át foglalkozik; ugyanilyen részletesen a fügevél és szikomórával; eperfával és balzsammal; salátával, náddal, árpával, búzával, hagymával, datolyával, almával és citrommal.

A folklórnak külön fejezet jut mindenütt, hiszen Löw ennek a tudományágnak a zsidóságon belül egyik megalapítója volt. Az ujjakról, a csókról és a könnyről írt dolgozatai mindmáig a legragyogóbb idevágó kutatások. S minthogy ő maga nem fordíthat erre több időt, a mellette működő Löwinger Adolfot nevei a zsidó folklór nagynevű munkásává.

Mondanom sem kell, hogy a *Flora* minden lapján található egy-egy pompás etimológia, szövegolvasat, magyarázat, konjektúra.

A munka kiadásának költségeit az Amerikába származott G. A. Kohut fedezte, s az atyja nevét megörökítő Alexander Kohut Memorial Foundation sorozatában jelentette meg. Chajes úgy nyilatkozott Kohutnak, hogy ha mást nem tett volna, mint kiadta ezt a monumentális alkotást, már igazolta az alapítvány létjogosultságát.

A tudományos kritika apoteózis volt. Jávorka Sándor azt írta a *Botanikai Közlemények*-ben: „A legrészletesebb művelődéstörténeti munka, amely a növényvilág és az ember közötti fontos kapcsolat kutatásának terén valaha is megjelent.”

III

Hasonló módszerrel dolgozta fel a zsidó irodalom állat- és ásványvilágát.

Megfigyelhető, hogyan hullámozott benne érdeklődési körének három ága. A flórával egy időben 1906 és 1935 között a faunából ad közzé részleteket: a halak, kigyók és kételtűek osztályát. Utolsó évtizedében azonban kizárólag az ásványokból publikál. Ezek sorrendben: mágnes, só,

márvány, tükör, vas, cin, fénylő drágakövek, gyöngy, réz, gyémánt, antimon és ólom. Különösen gazdag a vas és a réz anyaga. Aki e fémek és ásványok lelőhelyei után kutat Izraelben, Löw tanulmányaival kezében teszi. Aki a zsidóság szerepét vizsgálja a fémekkel és ásványokkal kapcsolatban, itt megtalálja. Aki az ezekhez fűződő néphit és babona iránt érdeklődik, szintén ide folyamodik.

Jóleső érzéssel tölt el, hogy ezeket az elszórt fejezeteket összegyűjthettem, és a folyóiratok, gyűjtőmunkák nagy temetőjéből kiemelve a mindenkori tanítványok kezébe adhattam.

Pályakezdesem büszkesége, hogy az arany és ezüst fejezetét a kilencvenéves szerző – mielőtt útjára bocsátotta Berlinbe a Leo Baeck-Emlékönyvbe – elküldte az ország legkisebb hitközségébe, Dunaföldvárra, hogy átolvassam.

Erre és levelezésünkre utalt az 1944-es pesti, tragikus viszontlátáskor. Amikor az Aréna úti zsinagóga gyűjtőtáborához értem, épp mentőautóba emelték a deportáló vagonból kimentett, összetört, vak tudóst. Egy üveg meleg levest nyújtottam be neki. A kiéhezett aggastyán reszkető kanalizgatás közben megszólalt: „Jobb a levesed, mint az írásod.” Mindig haragudott apró betűimért. Valaki mögöttem megjegyezte: „*Sic transit gloria mundi.*”

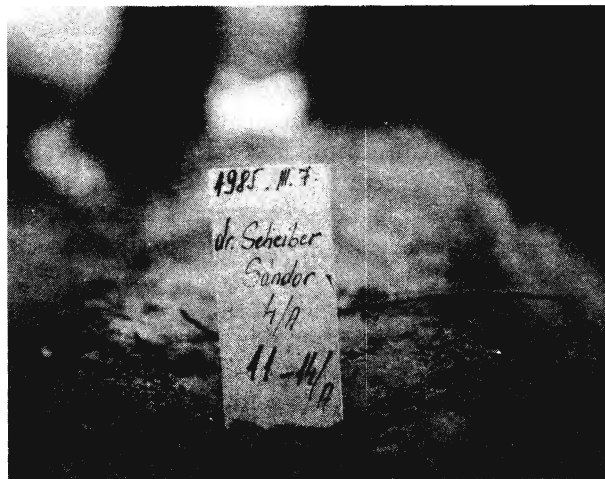
Tévedett.

„... Nőttön nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik.”

Új köntösben jelent meg a *Flora*, s munkában van héber fordítása. Hirdetik a *Pflanzennamen*-t és atyjának általa gondozott öt kötetét. Készül összegyűjtött műveinek kiadása. Minden leírt sora órákulum.

Szeged és zsidósága büszke lehet, hogy itt élt és működött a század legnagyobb keleti nyelvésze és kultúrtörténésze.

Leánya és vérei jelenlétében meghatottan tisztelgünk – mi, törpe utódok – halhatatlan emléke előtt, földi elmúlása negyedszázados évfordulóján.

ANYUGHELY. KÓBÁNYAI JÁNOS FELVÉTELE